

EU och det nya Turkiet

Svante Cornell



Den 16 april 2017 kommer att gå till historien som ett symboliskt datum för Turkiet och dess relation till Europa. Med ja-sidans seger i folkomröstningen stod det klart att landet fortsätter resan mot ett auktoritärt enmansstyre. Trots den växande klyftan mellan EU och Turkiet så har relationen mellan de båda fortfarande avgörande betydelse i flera viktiga frågor, som migration, ekonomi och säkerhetspolitik.

Hur ska Europa i framtiden förhålla sig till en de facto auktoritär men likväl viktig aktör som Turkiet? Kommer landet framöver att betraktas som en del av Europa eller av någon annan gemenskap? Och vilka är de viktigaste frågorna som Europa och Turkiet kommer att behöva samarbeta kring? Detta är några av frågeställningarna som tas upp i denna rapport.

Svante Cornell är medgrundare av Institutet för säkerhets- och utvecklingspolitik (ISDP) och leder institutets program för sidenvägsstudier. Han är även senior fellow vid ISDP:s amerikanska samarbetspartner, the American Foreign Policy Council. Cornell är fil doktor i freds- och konfliktkunskap och docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet, och har sin kandidatexamen från Middle East Technical University i Ankara, Turkiet. Han är ansvarig utgivare för The Turkey Analyst, som har publicerat analyser av turkisk politik och utrikespolitik sedan 2007, huvudförfattare till skrifterna The Roots of Turkish Conduct: Understanding the Evolution of Turkish Policy in the Middle East samt Turkey Transformed: The Origins and Evolutions of Authoritarianism and Islamization under the AKP, publicerade av Bipartisan Policy Center 2013 respektive 2015.

Turkiet och Europa

Medan Erdoğan har haft många tillskyndare i Europa hävdar knappast någon längre att Turkiet utvecklas i en riktning som är kompatibel med ett framtida EU-medlemskap. I stället börjar röster höjas om att medlemskapsprocessen, som så uppenbart degenererat till en charad, bör suspenderas eller helt avbrytas.¹ Samtidigt är Turkiet inte längre EU:s fattiga granne i öster: det är ett land med 80 miljoner invånare, världens åttonde starkaste militärmakt,² och världens artonde största ekonomi. Turkiets geografi längs östra Medelhavets kust och mellan Mellanöstern, Kaukasien och Balkan gör att landet inom överskådlig framtid kommer att förbli strategiskt viktigt. EU behöver därför ha en konstruktiv relation till Turkiet, samtidigt som det nuvarande ramverket för relationen – medlemskapsförhandlingarna – uppenbart har havererat.

Är Turkiet då en del av Europa? Så lyder den evinnerliga frågan som ingen diskussion av Turkiets relation till EU kommer ifrån. Svaret beror givetvis på vem man frågar och varför. Enligt en strikt geografisk definition ligger endast tre procent av Turkiets territorium i Europa, en mindre procentgrad än Kazakhstan.

De som väljer att definiera Europa på religiös och kulturell basis, något som i sig är farligt, hävdar att Turkiet, ett övervägande muslimskt land med en befolkning som talar ett altaiskt språk, knappast kan kallas europeiskt. Men i så fall är inte heller Albanien eller Bosnien europeiska – och är inte de miljontals muslimer som är födda i EU-länder europeer? Å andra sidan visar en ekonomisk definition att Turkiet är fullt integrerat i Europas ekonomi och är en viktig del av den. I strategisk bemärkelse har det moderna Turkiet varit fullt integrerat i Europas säkerhetspolitik sedan andra världskrigets slut, inte minst efter att landet gick med i Nato 1952.

EU besvarade faktiskt frågan om Turkiets identitet redan 1989, året då europeiska gemenskapen avtog Turkiets ansökan om medlemskap. Turkiet fick nej för att landet inte bedömdes uppfylla kraven för medlemskap. Samma år fick Marocko sin ansökan nekad, men av ett annat skäl: Landet var inte ett europeiskt land och kunde därför inte komma ifråga. Med andra ord avgjorde EU, långt innan högerpopulister på kontinenten ånyo väckte frågan, huruvida Turkiet är europeiskt med ett tveklöst ”ja”.

1 Blockmans and Yilmaz 2017

2 Global Firepower 2017

”Är Turkiet då en del av Europa? Så lyder den evinnerliga frågan som ingen diskussion av Turkiets relation till EU kommer ifrån.”

Historisk bakgrund

Turkiets europeiska identitet går långt tillbaka i tiden, före republikens skapande 1923. Det osmanska riket, som skapades i början av 1300-talet, var från första början en europeisk makt. Långt innan osmanerna kontrollerade hela dagens Turkiet, för att inte tala om områden i Mellanöstern som gjorde att det kunde lägga anspråk på Kalifatet, låg stora områden på Balkan under deras kontroll. På 1800-talet var osmanerna en fullvärdig del av den europeiska storpolitiken, och när riket började falla samman kallades det inte för Asiens utan för *Europas* "sjuke man".

Medan stora delar av den muslimska världen i allt högre utsträckning sökte svar på sina problem i 700-talets mytomspunna islamiska guldålder, var osmanerna pragmatiska nog att i stället söka efterlikna Europas framgång. Detta började på 1700-talet vad gäller militär teknologi, och under 1800-talets senare hälft reformerade riket sitt statsskick, sin byråkrati och sina lagar med Europa som modell. När Mustafa Kemal, sedermera Atatürk, efter första världskriget och imperiets slutgiltiga kollaps proklamerade landet som republik var det visserligen revolutionerande, men ändå i högsta grad kulmen av en utveckling som pågått under snart ett århundrade.

Turkiet lider likt Ryssland av ett imperialt snarare än ett kolonialt komplex. Det var ett rike i Europas utkanter som sökte ta efter Europas utveckling för att inte bli förbispunget. Turkiets europeisering var därför högst pragmatisk, något som Atatürk själv gav uttryck för: Han försvarade sina reformer med att uppnå den "samtida civilisationens högsta nivå", vilket han identifierade som Europa. Om Kina hade uppfattats som den högsta samtida civilisationsnivån hade saker med andra ord kunnat se annorlunda ut. Och europeiseringen skedde efter ett befrielsekrig mot europeiska arméer som ockuperat Turkiet – vilket skapade en inbyggd misstänksamhet mot Europa och väst även bland de mest socialt europeiserade turkarna.

Viljan att europeisera Turkiet drevs alltså av en vilja att ta efter, och bli del av, vad som uppfattades som världens ledande civilisation. Turkiet hade anspråk på att vara europeiskt, men fram till 1950 knappast på att vara demokratiskt. Demokratiseringen genomfördes med samma pragmatism: Det sovjetiska hotet tvingade Turkiet att söka medlemskap i Nato, och försvarsalliansen krävde att medlemmarna var fullvärdiga demokratier. Alltså infördes ett demokratiskt styrelseskick.

Hur europeiskt blev då Turkiet? Återigen blir svaret beroende på vad man menar. De politiska och ekonomiska eliterna i städerna i västra Turkiet utvecklade

”Viljan att europeisera Turkiet drevs alltså av en vilja att ta efter, och bli del av, vad som uppfattades som världens ledande civilisation.”

snabbt en europeisk livsstil, och till stor del också många europeiska värderingar. Men det betyder knappast att upplysningsidealen som Atatürk själv onekligen verkar ha omfamnat verkligen fick genomslag. Auktoritära, nationalistiska och för den delen patriarkala drag förblev inflytelserika även inom den turkiska eliten. Utanför storstäderna och kustremsorna var förändringen än mindre synlig. Mellan hälften och två tredjedelar av befolkningen omfamnade aldrig republikens sekulära och europeiska identitet. Dessa folkmassor kom sedermera själva att i stor utsträckning flytta till städerna och i grunden förändra deras karaktär, samtidigt som deras förespråkare bildade nya eliter som utmanade de gamla eliternas kontroll över makten. Detta är sagan bakom AKP:s och Recep Tayyip Erdoğans framgång.

Europas utveckling

De föregående styckena gör tydligt att relationen mellan Turkiet och EU till stor del cementerades av kalla krigets logik. Fram till 1989 brydde sig västmakterna inte om Turkiets demokratiska tillkortakommanden i någon större utsträckning. Landet var en flankstat – det enda Natoland förutom Norge som gränsade till Sovjetunionen – och hade Natos största konventionella militära kapacitet efter USA. För detta betydande bidrag till västvärldens säkerhet öppnade västmakterna i gengäld dörren för att Turkiet skulle få tillgång till de ekonomiska frukterna av det europeiska samarbetet.

Men allt förändrades med kalla krigets slut. Turkiet, som varit associerat till EG sedan 1963, hamnade nu längst bak i kön, medan de central- och östeuropeiska länder som Turkiet tills nyligen försvarat EU-länderna mot fick förtur i kön. Från ett turkiskt perspektiv var detta djupt orättvist, och ökade känslan av att Turkiet förfördelades på grund av sin muslimska identitet.

Den växande politiseringen av islam i Mellanöstern, Europas misslyckande med att integrera sin muslimska befolkning, och konflikten mellan radikala islamister och västvärlden fick med tiden konsekvenser för Europas syn på Turkiet. Tidigare hade frågan om Turkiets EU-medlemskap inte varit en stor inrikespolitisk fråga. Efter elfte september blev den nu det, särskilt i länder som Frankrike, Tyskland och Österrike, där kristdemokratiska och konservativa krafter nu öppet använde Turkiets muslimska identitet som ett argument mot EU-medlemskapet. Sådana kontroverser förpestade förhandlingsprocessen 2004 som ledde till att Turkiet uppnådde statusen som kandidatland till EU – och detta satte sin prägel på turkiska politiker, inklusive Erdoğan.

”Men allt förändrades med kalla krigets slut. Turkiet, som varit associerat till EG sedan 1963, hamnade nu längst bak i kön, medan de central- och östeuropeiska länder som Turkiet tills nyligen försvarat EU-länderna mot fick förtur i kön.”

Finanskrisen 2008, och EU:s interna kriser från Grekland till Brexit, har också i grunden förändrat synen på Europa. Som redan noterats var Turkiets strävan efter integration i Europa högst pragmatisk. Och sedan 2000-talets början gick den turkiska ekonomin som tåget, med tillväxtsiffror som låg högt över EU-snittet. Detta gjorde att inflytelserika röster i Turkiet började identifiera sig med andra tillväxtekonomier, som BRICS-länderna – och i sin tur att många i Turkiet började tvivla på att ett osäkert och stagnerande EU verkligen fortfarande representerade den samtida civilisationens högsta nivå. I EU råder fortfarande illusionen att ett turkiskt medlemskap skulle medföra gigantiska migrationsströmmar av fattiga turkar till EU, och därför saknar Turkiet fortfarande avtal om visumfrihet med EU. I själva verket är EU allt mindre attraktivt för en befolkning som i allt högre grad ser större förutsättningar på hemmaplan än genom en flytt till ett Europa där man inte känner sig välkommen.

Brexit och högerpopulismens framgång i Europa har naturligtvis ställt dessa frågor på sin spets. Om viktiga länder nu lämnar EU och främlingsfientliga partier är på frammarsch, varför ska då Turkiet söka medlemskap i en union där allt fler medborgare är motsatta till turkar och muslimer? Till detta bör läggas den europeiska sociala utvecklingen. Medan Turkiet är ett i allt högre grad konservativt och religiöst samhälle har sekulariseringen och liberaliseringen i EU fortsatt med stormsteg. Fokuseringen på feminism, etniska och sexuella minoriteters rättigheter går stick i stäv med den ökade konservatismen som spridit sig i Turkiet i takt med att landsbygdens värderingar fått allt större inflytande och dessutom backats upp av den ideologiska utvecklingen i den muslimska världen.

Europas Turkietpolitik och stödet för ”muslimska demokrater”

Medan den globala utvecklingen ökade de Turkietfientliga strömmarna i Europa var det paradoxalt nog samma fenomen som stärkte västvärldens stöd till AKP på den interna turkiska arenan. Terrordåden den elfte september ledde nämligen till förändringar i amerikanska och europeiska perspektiv på den muslimska världen. Många drog slutsatsen att stödet till sekulära stater i den muslimska världen var både orealistiskt och kontraproduktivt. Orealistiskt, därför att dessa sekulära stater inte tycktes kapabla att motverka islamistiska ideologiers ökande popularitet. Kontraproduktivt, därför att det statliga förtrycket uppfattades som en ledande orsak till att människor drogs till radikalisering och terrorism (att radikaliseringsforskningen sedermera skulle peka ut helt andra faktorer som avgörande är en annan historia).

”Om viktiga länder nu lämnar EU och främlingsfientliga partier är på frammarsch, varför ska då Turkiet söka medlemskap i en union där allt fler medborgare är motsatta till turkar och muslimer?”

I både USA och EU utvecklades därför en konsensus att man för att motverka extremistgruppers popularitet borde ta avstånd från sekulära ledare och i stället stödja de moderata islamistiska rörelserna som accepterade demokratins spelregler – och som döptes till de ”muslimska demokraterna”.³ Begreppet, en direkt referens till den europeiska kristdemokratiska traditionen, myntades av den tunisiska islamisten Rashid Ghannouchi i mitten av 1990-talet. Den traditionella islamismen var motståndare till det demokratiska systemet eftersom det lät människor, snarare än Gud, stifta lagar. De muslimska demokraterna, däremot, accepterade demokratin men var inspirerade av islamiska värderingar och principer. I denna kontext var AKP skolexemplet som många såg som en modell för andra muslimska länder. Samma logik ledde för övrigt till att stödet för ledare som Hosni Mubarak i Egypten avtog, och många i stället började odla kontakter med det muslimska brödraskapet.

Detta fick viktiga konsekvenser för turkisk politik. Så sent som 1997 hade makt-havare i både USA och Europa genom sin tystnad visat förståelse när det militära och juridiska etablissemanget ingrep för att avsätta Turkiets förste islamistiske premiärminister, Necmettin Erbakan. Men efter att AKP kom till makten i ett val 2002 där man fick stöd av 36 procent av befolkningen satte samma västliga regeringar stark press på det turkiska etablissemanget att inte ingripa mot AKP:s allt tydligare strävan att konsolidera sin makt inom staten och fylla myndigheter och departement med sina anhängare.

Detta fick de sekulära segmenten i det turkiska samhället att radikalt ompröva sin syn på Europa. De upplevde att USA och Europa nu understödde och legitimerade AKP:s islamisering av Turkiet. Från deras perspektiv var den västliga politiken verkligen svårförståelig. I årtionden hade de arbetat för att bibehålla republikens sekulära karaktär – något som enligt deras mening var det enda sättet på vilket Turkiet kunde fortsätta att utvecklas i en europeisk riktning, och något EU borde välkomna. Detta kräver enligt deras perspektiv att islamistiska rörelser hålls kort, och förhindras från att överta kontroll över staten. Men i stället bevittnade de hur EU och USA omfamnade AKP:s ”muslimska demokrater” och gav dem eldunderstöd i sin kamp mot etablissemanget.

För Turkiets sekulära befolkning är det omöjligt att begripa att västländerna nu såg islamisten Erdoğan som ”hoppet” för demokratisk utveckling inte bara i Turkiet utan i hela Mellanöstern. Resultatet blev invecklade konspirationsteorier om västs egentliga intentioner, särskilt efter USA:s invasion av Irak 2003 och det

”Terrordåden den elfte september ledde nämligen till förändringar i amerikanska och europeiska perspektiv på den muslimska världen. Många drog slutsatsen att stödet till sekulära stater i den muslimska världen var både orealistiskt och kontraproduktivt.”

3 Nasr 2005

västliga stödet för kurdiska rörelser både i Irak och sedermera i Syrien. Många sekulära turkar blev helt övertygade om att USA och Europa verkligen strävar efter att söndra Turkiet genom skapandet av en kurdisk stat. Även de som inte delar den åsikten motsätter sig att väst använder deras land som försökskanin för experimentet att stödja ”muslimska demokrater” på deras bekostnad.

Turkisk utveckling och identitetskris

Europas entusiasm för AKP ledde dessvärre inte till något särskilt förtroendekapital hos de ”muslimska demokraterna”. Turkiets religiöst konservativa rörelse har nämligen aldrig varit någon vän av EU. Fram till det militära ingripandet 1997 var motståndet mot medlemskap i den ”kristna klubben” kompakt inom rörelsen, som därtill såg EU som en skapelse av den sionistiska världskonspirationen. Islamistiska ledare förordade i stället en islamisk union som motvikt till EU. Detta förändrades när en yngre generation politiker, ledda av Erdoğan och Abdullah Gül, gradvis tog kontroll över rörelsen. De hade uppfattat att EU, och europeiska institutioner som Europeiska människorättsdomstolen i Strasbourg, var deras allierade i kampen mot det turkiska etablissemang som tog makten ifrån dem, förbjöd deras partier och deras ledare från politiskt deltagande. De började nu använda demokratisk i stället för religiös retorik, och sökte aktivt stöd från EU och USA för att motarbeta det alltmer stagnerade etablissemang.

Med facit i hand står det tydligt att denna politiska förändring till övervägande del var taktisk och målinriktad. EU och USA utnyttjades som en hävstång mot militärens inrikespolitiska makt, och i takt med att AKP konsoliderade sin kontroll över den turkiska staten tappade partiets ledare också intresset för de reformer som skulle kunna leda Turkiet till EU-medlemskap. Redan 2010 hade Erdoğan siktet inställt på att genomdriva den författningsändring som skulle göra honom till enväldshärskare – något som självfallet går stick i stäv med EU:s politiska kriterier.

Problemet var att västerländska politiker och analytiker underskattade hur radikal den turkiska islamistiska rörelsens världsåskådning egentligen är. Det kemalistiska systemet skapade på sitt sätt sin egen undergång. I och med att öppet religiös politik var förbjuden, tvingades islamisterna i praktiken att föra en retorik som kläddes i demokratiska snarare än religiösa termer. De förde sig även på ett sekulärt och närmast västerländskt sätt. Som Abdullah Gül beklagade sig över på en partikongress 1999 fick de inget stöd i den muslimska världen

”För Turkiets sekulära befolkning är det omöjligt att begripa att västländerna nu såg islamisten Erdoğan som ’hoppet’ för demokratisk utveckling inte bara i Turkiet utan i hela Mellanöstern.”

när etablissemanget slog till 1997 – därför tvingades de söka allierade i väst, vilket ledde till behovet av övergången från islamism till att vara ”muslimska demokrater”.

Men en översikt av den idétradition som rörelsen vilar på är lärorik. Rörelsens första inspirationskälla är Naksjibendirörelsen, ett starkt sunniortodoxt islamiskt brödraskap med rötter i Centralasien. Den gren som bredd ut sig i Turkiet grundades på 1800-talet av Khâlid-i Baghdâdi, som förde in mer bokstavstroga läror från Shafiskolan som dominerade i arabvärlden, på bekostnad av den mer liberala och moderata Hanafitraditionen som varit ledande i Turkiet sedan den osmanska tiden. En andra inspirationskälla var turkiska islamistiska ideologer som formats av den europeiska fascismen på 1930-talet. Erdoğan har aldrig gjort någon hemlighet av att han håller som sin största inspirationskälla denna islamisk-fascistiska traditions ledande röst, poeten Necip Fazil Kısakürek – en rabiät antisemit som förordade att Turkiet skulle rensas från alla minoriteter och styras enväldigt av en islamisk version av en *Führer* som förkroppsligade folkviljan. På så sätt skulle Turkiet vändas bort från väst och återfå sin rätta roll som den muslimska världens ledare.⁴ Den tredje och sista inspirationskällan till den moderna turkiska islamismen är det egyptiska muslimska brödraskapet, vars ideologi grundar sig på en kompromisslös fiendlighet mot västvärlden och en övertygelse om den judiska världskonspirationen. Det är en gåta hur så många i Europa på allvar trodde att hastigt reformerade representanter sprungna ur denna politiska rörelse skulle demokratisera Turkiet.

I stället kan konstateras att Erdoğan sedan AKP tog kontroll över den turkiska staten gått i motsatt riktning. Han har gjort Turkiet mer auktoritärt och intolerant, och även sett till att islamistisk ideologi fått större inflytande över stat och samhälle, inte minst inom utbildningssystemet. Turkiet var knappast en demokratisk rättstat innan AKP kom till makten 2002, och islamiseringen hade börjat ta fart redan i början av 1980-talet när militärjuntan som styrde landet sökte en motvikt till de vänsterideologier som då uppfattades som det huvudsakliga hotet. Den politiken strävade efter att ge religionen mer utrymme i den turkiska identiteten, men var inte driven av ideologiska islamister som ser Västerlandet som Turkiets ärkefiende. Sedan AKP:s makttillträde 2002 är det dock relativt uppenbart att så är fallet.

Redan från 2003 och framåt gav AKP:s ledning sitt bifall till skönlitteratur och TV-serier som målade upp amerikaner, européer och judar som Turkiets svurna

”Det är en gåta hur så många i Europa på allvar trodde att hastigt reformerade representanter sprungna ur denna politiska rörelse skulle demokratisera Turkiet.”

4 Guida 2012

fiender som strävade efter att underminera Turkiet, söndra landet, eller återerövra Istanbul för kristendomen.⁵

Erdoğan har sedan dess systematiskt skylt alla Turkiets interna problem på utländska konspirationer som syftar till att hindra Turkiet från att utvecklas till en av världens ledande nationer, något som under hans ledning annars vore den naturliga utvecklingen. Centrala figurer i dessa påstådda konspirationer är oftast judar och amerikaner, krafter som ibland friskt sammanblandas. Men européer spelar ofta en lika viktig roll. Till exempel hävdade turkiska ministrar efter Gezi-demonstrationerna mot Erdoğan 2013 att det tyska flygbolaget Lufthansa legat bakom protesterna, i syfte att hindra byggandet av den nya flygplatsen i Istanbul som skulle ersätta Frankfurt som ett av världens största transportnav. I januari 2013 hotade Erdoğan att avsluta EU-förhandlingarna och i stället söka medlemskap i Shanghai Cooperation Organization, med vilken Turkiet olik EU "delar värderingar". Och som bekant jämförde Erdoğan senast i år flera europeiska länder med nazister för att de förbjöd turkiska ministrar från att driva valkampanj på deras territorium.

Propaganda används därför att den fungerar, och det är inte särskilt viktigt hurvida Erdoğan själv tror på sin propaganda eller om han utnyttjar den i politiska syften. Båda scenarier är lika illavarslande. Antingen leds Turkiet av en islamistisk ideolog som målmedvetet driver landet längre bort från Europa, eller så leds det av en kalkylerande politiker som i över ett årtionde har underblåst antisemitiska och antivästliga tankegångar för att sedan hänsynslöst kunna utnyttja sådana stämningar i politiska syften. I vilket fall som helst är konsekvensen att det turkiska samhället vänds bort från Europa, och i allt högre utsträckning ser Europa som en fiende och inte som en vän.

Turkisk utrikespolitik under AKP

Denna utveckling har varit mest synlig i turkisk utrikespolitik. Medan Turkiet under tidigare regeringar tenderade att samordna sin säkerhetspolitik med EU och USA har det under Erdoğan och AKP i allt mindre grad gjort det – och allt oftare tagit egna initiativ som går rakt emot europeiska intressen. Så är definitivt fallet i Mellanöstern, där Erdoğan särskilt efter de arabiska upproren 2011 strävade efter att etablera en turkisk intressesfär grundad på sunnimuslimska

⁵ Baran 2006

regeringar, helst under det muslimska brödraskapets kontroll. Detta ledde till katastrofala felbedömningar, och till djup turkisk inblandning i Syriens inbördeskrig. Ankara gav aktivt stöd till extremistgrupper som Nusrafronten, medan man under flera år i praktiken gav passivt stöd till terrorgruppen islamiska staten genom att blunda för organisationens utnyttjande av turkiskt territorium för transit, smuggling och rekrytering – tills IS började slå tillbaka mot mål i Turkiet.

Detta är oroväckande ur europeisk synvinkel, eftersom Turkiet aktivt har bidragit till statskollapsen i Syrien och till inbördeskriget där. Det är även oroväckande att en Natomedlem tillika ett kandidatland till EU ägnar sig åt en äventyrspolitik i sitt närområde som liknar hur Pakistan från 1990-talet sponsrade extremistgrupper i Kashmir och Afghanistan som sedermera slog tillbaka och började hota landets interna säkerhet och stabilitet.

Men ur europeisk synvinkel är det minst lika oroväckande att Turkiet avvikt från den transatlantiska linjen om Ryssland. Den rysk-turkiska relationen är mångfacetterad och motsägelsefull. Å ena sidan finns en viss ömsesidig förståelse mellan Putin och Erdoğan, två auktoritära ledare som kom till makten ungefär samtidigt och har mycket gemensamt. Turkiet är starkt beroende av ryska energileveranser, och båda har liknande perspektiv på Europa och USA. Men ländernas intressen i Mellanöstern och Kaukasien skiljer sig drastiskt. Putin är som bekant Assadregimens störste tillskyndare, och understöder Jerevan i konflikten mellan Armenien och Azerbajdzjan. Turkiet sökte tvärtom länge kullkasta Assad, finansierade den väpnade oppositionen mot den syriska regimen och är Azerbajdzjans närmaste allierade.

Vid olika tillfällen har därför den rysk-turkiska relationen pendlat mellan vänskap och konflikt. Fram till 2015 försökte Putin och Erdoğan tona ned motsättningarna mellan länderna, och Ankara avstod från att följa de transatlantiska sanktionerna mot Moskva efter Rysslands annektering av Krim. Men efter den ryska interventionen i Syrien försämrades relationerna drastiskt. När Turkiet sköt ned ett ryskt stridsflygplan över den turkisk-syriska gränsen införde Ryssland sanktioner mot Turkiet. Efter den misslyckade militärkuppen i juli 2016 – som Erdoğan misstänker USA för att ligga bakom – närmade sig länderna varandra igen, efter att Erdoğan officiellt bett om ursäkt för flygplansincidenten. Det stod tydligt att Erdoğan återigen försökte odla relationen med Putin som en motvikt till väst, och så sent som i december 2016 dryftade Erdoğan åter Turkiets intresse att gå med i Shanghai Cooperation Organization, genom att söka både ryskt och kinesiskt stöd för turkiskt medlemskap.

”Medan Turkiet under tidigare regeringar tenderade att samordna sin säkerhetspolitik med EU och USA har det under Erdoğan och AKP i allt mindre grad gjort det – och allt oftare tagit egna initiativ som går rakt emot europeiska intressen.”

Moskva tycks i dagsläget inte ha bråttom att omfamna Ankara. Putin vet att han har överläget i relation till Erdoğan. Det var Erdoğan som kom med mössan i hand efter kuppen i somras, och det är Turkiet som är beroende av Ryssland. Ryska medier som Sputnik och RT fortsätter att producera Turkietkritisk propaganda, vilket har effekten att ytterligare spä på Turkiets dåliga rykte i väst, medan Putin drar strategisk fördel av Ankaras isolering. Syrien fortsätter att vara en stridsfråga mellan länderna, men Erdoğan tycks (möjligen som ett villkor för försoningen med Moskva) ha gett upp hoppet om ett maktskifte i Damaskus. Även där är det Moskva som sätter agendan, och Turkiet som försöker karva ut ett handlingsutrymme på Moskvas villkor.

Under våren 2017 normaliserades relationerna ytterligare efter Erdoğan's besök i Moskva i mars. Gasledningen Turkish Stream ska nu byggas, vilken skulle ge Moskva möjligheten att strypa gasleveranser till EU genom Ukraina. Likaså är kärnreaktorn i Akkuyu, som ska byggas av Rosatom, nu åter på banan. Senare under våren stod det också tydligt att Turkiet på allvar överväger att köpa ryska S-400-missiler, ett avancerat luftförsvarssystem som i grunden inte är kompatibelt med Turkiets Natomedlemskap. Detta följer på ett försök att upphandla ett kinesiskt luftförsvarssystem 2013, vilket bordlades efter protester från Nato. Att fullt ut lansera S-400 i Turkiet skulle kräva att Natokoder delades med det ryska systemet, om inte Turkiet skulle ha två missilförsvarssystem: Natosystemet, som redan finns i Kürecik i södra Turkiet, och ett parallellt S-400-system som skulle vara rent nationellt och inte uppkopplat till Natosystemet. Något sådant skulle ställa Nato inför en mycket besvärlig situation.

Turkiets relation till Nato debatteras redan friskt i USA, där Turkietkritiska krafter sedan en tid tillbaka drivit en kampanj för att Turkiet ska uteslutas ur Nato. Problemet är tvåfalt: Det finns ingen mekanism inom Nato för att utesluta medlemmar. Dessutom är Turkiet fortsatt centralt för amerikanska intressen i regionen, inte minst i Syrien. Röster i Ankara blir alltmer Natokritiska, men få tror att Turkiet skulle ta steget att självmant lämna Nato. Ankara vill helt enkelt både ha kakan och äta den, driva en alltmer självständig linje medan man fortfarande har en röst, och potentiellt vetomakt, inom försvarsalliansen. Detta är självfallet ett drömscenario för Putin, som säkerligen ser relationen till Erdoğan som ett ypperligt sätt att underminera Nato. Det har därför påpekats att mardrömsscenariot inte är ett Turkiet som lämnar Nato, utan ett som blir alltmer fientligt inställt till USA och Europa, medan det fortsätter att vara medlem i Nato och undergräver alliansens enighet och syfte.

”Detta är självfallet ett drömscenario för Putin, som säkerligen ser relationen till Erdoğan som ett ypperligt sätt att underminera Nato.”

Vad kan Europa göra?

Mot denna bakgrund är det tydligt att europeiska ledare står närmast handfallna till hur ett alltmer auktoritärt och islamistiskt Turkiet ska hanteras. Sommaren 2015 var ett typexempel på detta. Efter att Erdoğan förlorade majoriteten i parlamentet i valet i juni startade han åter upp kriget mot kurdiska PKK och skiftade sin politik i nationalistisk riktning. Detta hjälpte honom att i praktiken strunta i valresultatet, piska upp en nationalistisk stämning och hålla extraval i november som ledde till förnyat mandat för AKP. Erdoğan lyckades implicit få både amerikansk och europeisk uppbackning under processen. Efter att ha vägrat i flera år gav han plötsligt USA tillstånd att använda militärbasen i Incirlik mot IS-mål i Syrien, vilket medförde att amerikansk kritik mot hans politik uteblev. Likaså vad gäller Europa, där Erdoğan släppte kontrollen över Turkiets västra gräns, vilket ledde till flyktingkrisen under hösten 2015. Mitt i rådande extravalskampanj bröt Angela Merkel mot traditionen att inte besöka länder mitt i en valkampanj och syntes på bild med Erdoğan sittandes i förgyllda fätöljer i Dolmabahçe palatset i Istanbul. Symboliken var tydlig: Erdoğan hade köpt både amerikanskt och europeiskt stöd för sitt maktinnehav. Västmakterna behöver Turkiet mer än vad Turkiet behöver dem. Erdoğan kan med morot och piska få europeiska ledare dit han vill.

Bör EU suspendera eller avsluta medlemskapsförhandlingarna med Turkiet? I en värld som grundades på rent etiska principer vore det självklara svaret ”ja”. I dagsläget undergräver EU sin normativa auktoritet när man blundar för det växande auktoritära styret i Turkiet och övergreppen på den kurdiska civilbefolkningen, alltmedan EU uttalar sig från höga hästar om mindre allvarliga övergrepp exempelvis i länder i det östliga partnerskapet, länder som inte ens är kandidatländer.

Men vad skulle man *uppnå* med ett sådant beslut? Skulle det innebära en kostnad för Erdoğan, eller skulle han tvärtom utnyttja det som en gåva för att vrida Turkiet bort från Väst? Skulle det hjälpa eller stjälpa de krafter som arbetar för ett europeiskt och demokratiskt Turkiet? Svaret beror med stor sannolikhet på vad ett sådant beslut skulle få för ekonomiska konsekvenser för Turkiet, inte minst för kapitalmarknaderna som Turkiet är så beroende av. Utan en sådan konsekvensanalys är frågan reducerad till plakatpolitik, vilket EU har sett nog av. Men om den är grundad i en ordentlig analys och används av ett enat EU som ett instrument för att uppnå förändring i det turkiska agerandet bör nyttjandet av detta vapen givetvis ingå i EU:s kalkyl.

”Symboliken var tydlig: Erdoğan hade köpt både amerikanskt och europeiskt stöd för sitt maktinnehav.”

Men EU har inte enbart tillgång till så grova instrument. Verkligheten är att Erdoğan kommer undan med sin attityd gentemot Europa enbart därför att europeiska ledare är oförmögna att koordinera sin politik och uppvisa grundläggande enighet gentemot Turkiet. Likt Putin har Erdoğan lärt sig söndra och härska – något som blev tydligt under kampanjen inför folkomröstningen i april, där EU misslyckades med att skapa solidaritet med de länder som utsattes för turkiska verbala angrepp och påtryckningar. Efter Erdoğanns attack mot Tyskland och Nederländerna intog exempelvis Danmark en principiell inställning och ställde in den turkiske premiärministerns besök med direkt hänvisning till tvisten. Sverige och Frankrike höll i stället en låg profil, tillät turkiskt kampanjande och undslapp Erdoğanns vrede.

Nästan 45 procent av turkisk export går till EU-länder, och 38 procent av landets import kommer från EU. Sedan 2005 har 175 miljarder dollar i direktinvesteringar nått Turkiet, över 75 procent av dessa investeringar kommer från EU.⁶ Utan denna handel och dessa investeringar skulle den redan försvagade turkiska ekonomin kollapsa. Det är alltså en grundlös myt att EU behöver Turkiet mer än vad Turkiet behöver EU. Tvärtom gör Turkiets ekonomiska beroende av EU att EU har enorma möjligheter att påverka Turkiet, om man bara visste vad man ville åstadkomma. På det säkerhetspolitiska planet har USA en liknande roll, inte minst eftersom Turkiet konstant rankas bland de största kunderna till den amerikanska försvarsindustrin – den turkiska krigsmakten skulle snart stanna om den inte hade tillgång till amerikanska reservdelar.

Erdoğan är förstås medveten om detta. Före de arabiska upproren 2011 drev hans regering en ambitiös politik för att diversifiera Turkiets handelsströmmar. Men efter inbördeskrigen i Syrien och Libyen, och debaclet i Turkiets relationer med Israel, Irak och Egypten, är Ankara tillbaka på ruta ett. Om något är man än mer beroende av EU än tidigare. Och visst kan man läsa in diversifieringsförsök i Erdoğanns ambition att köpa vapensystem från Ryssland och Kina. Även Erdoğanns reaktioner på de få påtryckningar som kommit från väst är talande. Två gånger uttryckte president Obama personligen och direkt sitt missnöje till Erdoğan. Första gången var efter Ankaras försök att torpedera USA:s sanktioner mot Iran sommaren 2010, och andra gången var 2013, när Obama uttryckte det oacceptabla i Ankaras relationer till jihadistiska grupperingar i Syrien. Båda gångerna lyckades Obama åstadkomma tydliga förändringar i det turkiska agerandet.

⁶ Hürriyet Daily News 2017, Hürriyet Daily News 2016

”Det är alltså en grundlös myt att EU behöver Turkiet mer än vad Turkiet behöver EU.”



Kontentan är att Europa och USA har starka möjligheter att påverka Turkiet. Med andra ord behöver EU inte välja mellan engagemang och isolering: tvärtom finns många alternativ för en hållbar och långsiktigt Turkietpolitik, med en blandning av säkerhetspolitiska, ekonomiska och andra påtryckningsmedel. Erdoğan är måhända en ideolog, men han är i första hand en politiker, och en mycket pragmatisk sådan. Om budskapen är tydliga, hot eller löften om positiva eller negativa sanktioner är trovärdiga, och den europeiska enigheten är oskadd kan EU uppnå starka konkreta mål i sin relation till Ankara. Verktygslådan är med andra ord där, men vem är villig att använda verktygen? Detta skulle innebära att sätta upp mål, utveckla en strategi, och implementera den.

Relationen mellan EU och Turkiet kommer inte under överskådlig tid att domineras av medlemskapsfrågan. Det är sannolikt att Turkiet aldrig kommer att bli medlem av EU, därför att varken Turkiet eller EU vill se landet som medlem. Frågan om medlemskap är därför mest ett störande element som underminerar försök att skapa andra, mer konstruktiva ramverk för relationen. Vilka ramverk som kan utnyttjas eller skapas beror till syvende och sist på vad EU vill i sin relation till Turkiet. Det betyder att EU måste bestämma sig för hur viktiga de olika intressena i Turkiet är: handel, säkerhetssamarbete, och normativa frågor som demokrati och mänskliga rättigheter. I dag finns ingen koordination mellan dessa områden. Och det är bara om relationen dessa intressen emellan förtydligas, och prioriteringar görs, som EU kan sätta sig i en förhandling med Turkiet och med enad röst genomdriva en agenda som har en chans att få gehör i Ankara. I en sådan förhandling kan då EU sätta en prislapp, i ekonomiska och säkerhetspolitiska termer på Erdoğans beslut på det inrikespolitiska planet. Men än så länge är vi långt ifrån ett sådant läge.

”Kontentan är att Europa och USA har starka möjligheter att påverka Turkiet. Med andra ord behöver EU inte välja mellan engagemang och isolering: tvärtom finns många alternativ för en hållbar och långsiktigt Turkietpolitik”

Referenslista

Baran, Zeyno, "Patriot Games", *National Interest*, no. 83, spring 2006.

Blockmans, Steven & Yilmaz, Sinem, "[Why the EU Should Terminate Accession Negotiations with Turkey](#)", CEPS Commentary, April 19, 2017.

Cornell, Svante & Kaya, M.K. "Political Islam in Turkey and the Naqshbandi-Khalidi Order", *Current Trends in Islamist Ideology*, vol. 19, 2015, 39–62.

Global Firepower, "[Countries Ranked by Military Strength 2017](#)", April 25, 2017.

Guida, Michelangelo, "The Founders of Islamism in Republican Turkey: Kisakürek and Topçu" in Mohammed Bamyeh, ed., *The Social Role of Intellectuals in the Middle East*, London: I. B. Tauris, 2012.

Hürriyet Daily News, "[Turkey sees over \\$12 bln FDI inflow in 2016: Association](#)", 2017.

Hürriyet Daily News, "[85 percent of Turkey's foreign investors still from West](#)" 2016

Halil, Karaveli, "Erdogan's Journey: Conservatism and Authoritarianism in Turkey", *Foreign Affairs*, 2016.

Nasr, Vali, "The Muslim Democrats", *Journal of Democracy*, vol. 16 no. 2, 2005.